

САМОКОВСКИ ИКОНИ В СЕЛАТА ИЗ ЦАРИБРОДСКО

През XIX век някои от най-значимите зографи от Самоковската художествена школа работят на територията на дн. Сърбия.

Известно е, например, че Йоан Николов Иконописец (1795 –1854) изписал през 1843 г. иконите за църквата “Рождество Христово” в Пирот,¹ а след смъртта му неговият син Никола Образописов довършил започнатите от него икони за Лесковец и ги занесъл в града, където, по сведения на Хр. Семерджиев, бил посрещнат с големи почести.²

Йоан Иконописец принадлежи към онова поколение зографи, които рядко оставят подписа си; в добавка към това той понякога работи заедно със сина си Никола, с Димитър Христов от Доспейския род или с Коста Вальов, също от Самоков, което още повече затруднява атрибуцията на творбите му. Въпреки това със сигурност мога да твърдя, че при експедициите ми от последните няколко години из селата на север от Цариброд (дн. Димитровград)³ можах да идентифицирам почерка на зограф Йоан в икони в четири църкви. В две от тях: в Смиловския манастир и в църквата “Св. Георги” в с. Славиня, Йоан Иконописец е работил самостоятелно; в иконите от църквата “Въведение Богородично” край с. Радейна и в Бребевнишкия манастир “Св. Димитър” се усещат следи и от намесата на втори зограф – най-вероятно това е Коста Вальов.

Манастирът “Св. Кирик и Юлита” се намира над село Смилевци, високо в планината Видлич. Той има дълга история, пълна с превратности. Знае се, че през 1704 г. бил нападнат от турци; в следващите векове многократно бил опожаряван и разграбван, в определени периоди

¹ Василиев, А. *Български възрожденски майстори*. С., 1964, 443-444, ил. 252.

² Семерджиев, Хр. *Самоков и околността му*. С., 1913, с. 229; Василиев, А. *Цит. съч.* С. 443.

³ Използвам възможността да благодаря на общинските власти на Димитровград, на хората от Културно-информационен център Цариброд и от Културния дом, както и на всички жители на града, които всячески подпомогнаха работата на мен и другите колеги от различни институти към Българска академия на науките в можеството ни експедиции из този район. Особени благодарности заслужава Григор Марков от Института по етнография в София, които организира, координира и ентузиазирано участва във всяка от тях.

Сл. 1 Иконостасът в църквата “Св. св. Кирик и Юлита”, Смилевски манастир

Fig. 1. Iconostasis in the Church of Sts Cyric and Julita, Monastery in Smilovci

опустявал, после монаси отново се заселвали и го възстановявали.⁴ През XIX век имало владишки конак, сграда с килии, манастирско училище. От това време още се пазят извънредно редки книги с приписки. Църквата е еднокорабна, триконхална, с малък купол, необичайно висока. За последен път тя била възстановена през 1839 г., както разбираме от надпис, издълбан до входа. Тогава монтирали и дърворезбения иконостас; иконите върху него са от същото време и са изпълнени в стила на Йоан Иконописец.

Върху царския ред са образите на св. Никола, Богородица Одигитрия, Христос Вседържител, св. Йоан Предтеча, патронната икона на св. Килик

⁴ След поредния дълъг период на запустение сега в манастира живее игуменката майка Харитина. При пристигането си преди 1-2 години тя заварва пълна разруха и съвсем сама се заема да разчисти и стегне обителта.

Сл. 7. Иконостасът в църквата “Въведение Богородично” край с. Радейно
 Fig. 7. Iconostasis in the Church of the Presentation near the village of Radejno

и св. Юлита (благославяни от Христос в горния ляв ъгъл); до тях върху южната стена е иконата на ап. Тома. От същата ръка са изписани и 15-те икони на апостолския ред, както и иконите с великите празници – от тях са останали само 9. Живописата във високите редове е добре запазена, докато иконите на царския ред са в много лошо състояние.

Към края на XIX век друг, по-примитивен зограф е нарисувал образа на архид. Стефан върху северната дверь, Новозаветната св. Троица върху кръжилото и е украсил подиконните табла със сцени от Сътворението. Трети зограф, по-добре школуван, изписал в протезиса през 1903 г. “Полагане в гроба”.

Друг пълен комплект икони от Йоан Иконописец може да се види на иконостаса в църквата “Св. Георги” в с. Славиня.⁵ По сведения на Коста Костич⁶ църквата била построена през 1864 г., като за позволение от султана населението събрало 100 дуката. Несъмнено обаче тогава само са

⁵ От 1960 г. село Славиня – както и село Росомач – се числи към Пиротска парохия на Нишка епархия, но преди това е било към Царибродка парохия.

⁶ Костић, К. В. *Прилог етноисторији торлака*. (II изд.), Футура, Нови Сад, 1995, с. 127.

обновили съществуващата стара сграда; върху каменната пристройка от югоизток се чете вдълбан в камъка надпис: “Піса азъ попъ Іта 18δ-5” (т.е. отбелязана е годината 1840 или 1845).

Иконите върху царския ред на иконостаса са: Св. Арх. Михаил, Св. Николай Мирликийски чудотворец, Богородица Милостива, Христос Вседържител, патронната икона на св. Георги, Св. Йоан Предтеча. От същият автор е сцената “Благовещение” и фигурите на отците-литургисти св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст върху царската дверь, изображенията на 7 старозаветни пророци в медальони върху лозницата и 15-те икони от апостолския ред – всички запазени в отлично състояние. Същият майсторски почерк личи и на иконата “Св. Димитър поразява врага”, изправена на проскинитарий. Това са творбите, които с пълна сигурност могат да се припишат на Йоан Иконописец.

И тук в по-късно време са работили още двама зографи. Единият – добре школуван живописец – е изписал в протезиса “Христос Жертва в потир с Богородица и св. Йоан Богослов” и е украсил с цветни гирлянди и орнаменти дървените части на иконостаса. Стенописите в наоса са изписани най-късно и са дело на самоук зограф.

За трети път откриваме следи от четката на Йоан Иконописец в църквата “Въведение Богородично” недалеч от с. Радейна. Малкият храм многократно е обновяван – за последен път съвсем наскоро. От стария иконостас са запазени само Разпятието, иконите от апостолския ред (където липсва единствено централната икона на Христос от Дейсиса), медальонния фриз на лозницата с ликовете на пророците Давид, Йезекиил, Авакум, Йеремия и още трима (с подробни текстове върху свитъци) и иконата на Христос Вседържител. Във всички тях личи почеркът на Йоан Иконописец, въпреки че тук е възможно да е работил заедно с друг самоковски зограф. Ако съпоставим Христовата икона с тези от Смиловския манастир и от Славия, виждаме същата трактовка на лицата и ръцете, на медальоните, един и същ комбиниран текст от Йоан и Матей върху трите евангелия, изписан по сходен начин (вляво е цитат от *Йоан* 8:12 “Азъ есмь светъ миру...”, вдясно – от *Матей* 11:29: “И научитесь от мене яко кроток есмь...”). От гънките на дрехите личи, че е използвана една и съща копирка, но живописната им трактовка в иконата от Радейна е по-обобщена. Възможно е това да се дължи на участието на Коста Валъов, например, или пък на приноса на неизвестния ми художник Д. Колев, който е написал в дясното поле с бели букви “Поправиль Д. Колевъ”. Следи от груба поправка личат само върху нимба на Христос. На гърба на иконата обаче има надпис 1876 – дали това е годината на “поправката” или е отбелязано някакво друго събитие, засега не може да се определи.

Такива по-късни години са отбелязани на различни места в храма. Върху царските двери има дарителски надпис от 1906 г.; от 1895 г. са стенописите в наоса и изображението на “Христос-жертва” в протезиса – авторът на стенописите несъмнено е изписал и царската икона на Богородица Одигитрия. Патронната икона пък е напълно съвременна – от 1994.

Четвърта икона на Исус Христос, която можем да свържем с творчеството на Йоан Иконописец, се пази в запустелия манастир “Св. Димитър” край с. Бребевница. Доколкото може да съдим по конаците и множеството стопански постройки в двора, някога “Св. Димитър” е бил заможен манастир. Днес обаче той е необитаем. И тук се пазят стари книги с ценни приписки. Църквата е висока каменна сграда, иконостасът ѝ датира от 1875 г.; тогава са изписани сцените от “Сътворението” върху подиконните табла и, вероятно, иконите от царския и апостолския ред. Тази живопис е пъстра и приятна за окото, и драстично се отличава по стил от единствената по-стара икона в храма: “Христос Вседържител”. На пръв поглед тя има същите особености като аналогичните изображения от Славиня, Смиловския манастир и Радейна – дори надредните знаци в текста на евангелието са поставени по идентичен начин. Живописният слой обаче на места е силно разрушен, което е станало причина иконата да бъде монтирана в рамка със стъкло.⁷ Авторството на Йоан Иконописец и тук считам за безспорно, приемайки обаче и възможността от участието и на втори зограф.

Името на Йоан многократно се споменава в кондиката на Нишавската митрополия, водена от 1834 до 1872 г.⁸ “Майстор Йоаван зограф самоковлия” се среща редовно между годините 1843 и 1848.⁹ За 1850 г. също е отбелязано “на маневаръ Йована изограва 779,20 гроша”.¹⁰ На други места, където се говори за платени икони на зографи, също е възможно да се има предвид Йоан Иконописец. Освен това още не съм успяла да обиколя всички църкви на запад от Цариброд. Имам известни съмнения например за манастира “Св. Богородица” източно от с. Височка Ржана, който бил обновен към средата на XIX в. – горе-долу по времето, когато Йоан е рисувал икони за близките села Славиня, Смилево и Радейна. Тогава “Св. Богородица” също е била богата обител и би могла да си позволи да заплати услугите на големия майстор от Самоков. Тези догадки тепърва ще се уточняват.

С произведенията на сина на Йоан Иконописец – Никола Иванов Образописов (1829-1915) – нещата изглеждат много по-ясни. Никола редовно подписва иконите си, освен това разполагаме със записките му, публикувани от Ас. Василиев.¹¹ Известно е, че е работил за ц. “Успение Богородично” на Тия Бара в Пирот (1871-1873 и 1877), също и за царибродските села Бракъовци и Росомач (през 1872), Гуляновци, Сенокос и Одърровци (през 1873), както и за Лесковец и Белград.

За църквата “Св. Пантелеймон” в Сенокос например Никола Образописов изписва пълен комплект иконостасни икони, разположени в три реда: царски, апостолски и смесен (празници и светци), както и малки

⁷ За съжаление не бе възможно иконата да се извади от рамката, за да бъде заснета.

⁸ *Телефтер Нишавске Митрополије 1834-1872*. Фотокоп. изд. Пирот, 1976.

⁹ *Пак там*, с. 19, 140-141, 143. Вж. и предговора от д-р Илия Николч.

¹⁰ *Пак там*, с. 143.

¹¹ Василиев А. *Цит. съч.*

целувални иконки. В църквата “Св. Петка” в Росомач негови са четири големи икони на царския ред, изображенията на пророци в медальони над тях и апостолските икони.

За друг виден самоковски живописец – Коста Вальов (поч. 1863), досега нямаше сведения да е работил извън България. Оказва се, че той е работил из Царибродско не само като помощник на Йоан Иконописец, както допуснахме, но и самостоятелно. Основание за това твърдение дават някои фрагменти от иконостаса, някога монтиран в църквата “Св. Троица” в местността Църквището край Петрлаш. Църквата била подновявана през XIX век; и днес личат останки от стар масивен градеж. Днес тя няма покрив, в наоса е израстнала гъста гора, личат измити от дъждовете останки от стенописи (които напомнят тези в църквата край Радейна от 1895). Само две части от апостолския и пророческия ред се пазят в кметството на селото. Върху едната, под изписана арка, са допоясните изображения на апостолите Симон, Яков и Тома, на втората в кръгли медальони са вписани ликовите на Соломон и още двама пророка. Авторът безусловно е Коста Вальов.

Още немалко самоковци са работили из този район праз втората половина на XIX век: синовете на Коста Вальов, Захарий поп Радойков, вероятно и Петър Митов. Пак самоковец несъмнено е работил след Никола Образописов в храма “Св. Пантелеймон” в Сенокос през 1899 г., където към цикъла “Страсти Христови” е добавил оригиналната сцена “Страданието на св. Йоан Рилски Чудотворец” и ликовете на св. св. Кирил и Методий.

Други две църкви в района – “Св. арх. Михаил” от почти обезлюденото село Болевдол и “Св. Богородица” край село Каменица – са били изписани в края на XVI или в началото на XVII в., и са били преизписани към края на XIX век. Църквите днес са в развалини, фрагментите и от двата живописни пласта са в ужасно състояние, но съществува вероятност авторите на по-късния слой да са потомци на Самоковската живописна школа. Църквите из Царибродска околия още крият богатства, които следва да бъдат внимателно проучени.

Elena Popova

ICONS FROM SAMOKOV IN THE CARIBROD VILLAGES

A lot of the painters of Samokov – deputies of the three most famous families of the Painting School: Dospevski, Obrazopisovi and Valjovi - had worked in 19 century for monasteries and villages churches in the district of Tsaribrod (now Dimitrovgrad). Their icons could be seen nowadays in the church “St. Cyrik and St. Jullita” of the Smilevci monastery, in the monastery of St. Demetrius near Brebevnitsa, the church of St. Pantelejmon in Senokos, the church of St. Trinity in Petrlash, the church “Presentation of the Virgin in the Temple” near Radeina. Some icons made by masters of the Samokov Painting School belong to the churches in Slavinja (“St. George”) and Rosomach (“St. Paraskeva”) – these villages now are attached to the Pirot district, but in 19 century they were been part of the district of Tsaribrod also.